

TÜRK

2021, Yıl/Year: 9, Sayı/Issue: 25, ISSN: 2147-8872

TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 05.03.2021

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 29.05.2021

Sayfa / Page: 275-282

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

Muhammed Mustafa Bakır

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Türkoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi

trkyt2014@gmail.com

KÖK-TÜRKÇEDE HÂL EKLERİNDE GÖRÜLEN BAZI NÖBETLEŞMELER

Öz

Türk dilinin en önemli kaynaklarından biri olan Orhun yazıtlarının dili, bugünkü halini alıncaya dek birçok etkiye maruz kalmış, birçok lehçeye ayrılmış, değişmiş ve gelişmiştir. O devrin izlerini, kültürünü yansıtan bu abideler pek çok çalışmaya kaynaklık etmişler ve edeceklerdir. Kök-Türk harfli metinler her ne kadar bugüne kadar defalarca incelemeye kaynaklık etmiş olsalar da birçok açıdan ele alınmamış bir şekilde araştırmacıları beklemektedirler. Öyle ki, Moğolistan'daki kaya yazıtları halen disiplinler arası yeterli bir değerlendirmenin konusu olmamışlardır. Dağlık Altay yazıtlarının içinde okuma ve anlamlandırma işleri yapılmamış yazıtlar da araştırmacıları beklemektedir. Bu çalışmada Bilge Kağan ve Kül-Tigin yazıtlarındaki “anı için” ve “bizinge” ifadeleri üzerinde durulacak, yazıtlardaki örnekler tespit edilecektir. Bu konular bugüne dek birçok kişi tarafından ele alınmış ve değerlendirilmişlerdir; ancak hala tam bir çözüme kavuşmamışlardır. İlgili örneklerin kökenlerine değinilerek kullanımlarının sebepleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Kök-Türkçe, Bilge Kağan, Kül-Tigin, ilgi hali.

SOME ALTERNATIONS SEEN IN KOK-TURKIC CASE SUFFIXES

Abstract

The language of the Orkhon inscriptions, which is one of the most important sources of the Turkic language, has been subjected to many influences,

divided into many dialects, changed and developed until it took its present form. These monuments, which reflect the traces and culture of that period, have been and will be the source of many studies. Although the texts with Kok-Turkic letters have been the source of research many times until today, they await researchers in a way that has not been handled in many ways. So much so that the rock inscriptions in Mongolia have not yet been the subject of an adequate interdisciplinary assessment. Inscriptions without reading and interpretation within the Mountainous Altai inscriptions are also awaiting researchers. In this study, the expressions of "anı için" and "bizinge" in the Bilge Kagan and Kül-Tigin inscriptions will be dwelled on, and the examples in the inscriptions will be determined. These issues have been addressed and evaluated by many people to this day; however, they still haven't reached a complete solution. By referring to the origins of the relevant examples, the reasons for their use will be determined.

Key words: Old Turkic, Kok-Turkic, Bilge Kagan, Kul-Tigin, genitive case.

Giriş

Yazılı kaynaklarımızın başlangıcını oluşturan, eski Türkçenin en önemli örneklerinden olan Bilge Kağan ve Kül-Tigin yazıtları morfolojik açıdan ele alındığında sık sık hâl ekleri arasında nöbetleşmelerle karşılaşmaktadır. Bu durum araştırmacılara çeşitli örneklerle birlikte ekler üzerinde çalışma imkânı sunmaktadır. Çalışmanın konusunu Bilge Kağan ve Kül-Tigin yazıtlarındaki “anı için” ve “bizinge” kalıplarının kullanılış şekilleri, nedenleri ve kökenleri oluşturmaktadır. Bu iki kalıba eski Türkçe kaynaklarda sıkça rastlamak mümkündür. Özellikle Bilge ve Kül-Tigin için dikilen yazıtlarda standartlaşmış bir şekilde kullanılmaktadırlar.

Öncelikle “anı için” ifadesindeki ilgi durum eki görevinde kullanılan *+nl* eki bugüne dek tartışılmamış ve ortaya pek çok sav konmuştur; ancak kesin bir sonuca varılamamıştır. Eski Türkçede ilgi ekleri; *+(X)g*, *+(I)n* ve *+nl* şeklindedir. *+nl* ekinin belirtme durum eki olduğu herkesçe kabul edilmektedir; ancak “için” edatıyla birlikte ilgi durum eki görevinde kullanılması oldukça ilgi çekicidir. Kimilerince burada arkaik bir ilgi durum ekinin kalıntısı mevcutken, kimileri için fonksiyonellik ilişkisiyle ilgi eki göreviyle kullanılmıştır. Bazı araştırmacılar da bunu *+(n)In* ilgi durum ekinin sondaki ünsüzünü kaybetmesiyle ilişkilendirmiştir. Bu konu ne denli tartışılmışsa da hâlâ muğlaktır.

Eski Türkçede “biz” zamirinin yönelme durum ile çekimi kimi yazılı kaynaklarda “bizinge” şeklinde gözlenmektedir. Aslında Yenisey yazıtlarında bu yapı “biz+ke” şeklinde, yani kişi zamirine doğrudan yönelme durum ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur. Keza “bizinte” yapısı kişi zamirine doğrudan bulunma-ayrılma durum ekini getirilmesiyle oluşturularak, “bizte” şeklinde kullanılmıştır. Çağdaş Türk dil ve lehçelerinin hiçbirinde “bizinge” ve “bizinte” şeklindeki yapılar kullanılmamaktadır. Eski Türkçede ise çok kısıtlı örneklerde tanıklanmışlardır.

1. “anı için” Kalıbı

... anı için : il(i)g : (a)nça tutm(ı)ş... (KT D3) (... onun için devleti öylece yönetmişler...)
(Tekin, 2014: 25-26).

... anı için : il(i)g : (a)nça tutm(ı)ş... (BK D4) (...onun için devleti öylece yönetmişler...) (Tekin, 2014: 50-51).

... b(e)ş b(a)lık : (a)nı üç(ü)n : ozdı ... (BK D28) (Beşbalık onun için kurtuldu.) (Tekin, 2014: 60-61).

Yukarıda verilen örneklerde kullanılan *+nI* eki için Zeynep Korkmaz, A. von Gabain'e dayanarak konuya şu şekilde değinmiştir.

Prof. Gabain'in "üçün zamirlerde ve iyelik ekli kelimelerde yükleme hali ister" tarzındaki görüşe gelince: Sayın Profesörün kendisinin bu görüşüne uyarak Alttürkische Grammatik'te örnek olarak verdiği (§ 301) anı için v.b. zamirli şekiller ilgi hali yerini tutan (ve Türkçenin sentaksı ile ilgili) özel bir kullanılış olmalıdır (1962: 32).

Korkmaz Gabain gibi bu yapıdaki kullanımın özel bir kullanım olduğunu ifade etmiştir. Başdaş da Korkmaz'ın açıklamasına katılmış ve şunları ekleyerek desteklemiştir: Yakutçada ilgi hali, Çuvaşçada yükleme hâli eklerinin kullanılmayışı, bu gramer kategorileri arasındaki şekil ve işlev benzerliği ile ilgili olabilir (2014: 157). Bu açıklamalar sorunu çözmektedir. Şekil ve işlev benzerliği açıklamasının aksine bu eklerin birbirlerinin yerlerini alması köken birliğinin olabileceğini düşündürmektedir. Yakutçada özel bir ek ile oluşturulan bir ilgi durumu yoktur. "anı için" gibi ifadelerin kullanımı iki ünlünün yan yana getirilmesi nedeniyle sesletim açısından işlevsellik savına ters düşmektedir. Örneklerin ait olduğu dönemde kullanılan ilgi eklerinin getirilmesi ulama sayesinde daha işlevsel görünmektedir.

Karahanlı Grönbech'in fikrine dayanarak bu durumun fonksiyonel yakınlıkla ilgili olduğunu söylemiştir. Başlangıçta oldukça geniş bir kullanım alanına sahip olan yükleme hâli eki, zamanla kullanıldığı bu alanlardan çekilerek yerini kendisiyle fonksiyon yakınlığı bulunan ilgi hâli ekine bırakmış ve fonksiyonunu nesne içinde sınırlandırmıştır (1996: 608). Karahan da benzer bir yorumda bulunmuştur; ancak açıklandığı üzere kişi zamirlerinde bu ekin getirilmesi her zaman fonksiyonelliği açıklamamaktadır. Ayrıca Karahan'ın desteklediği gibi *+nI* ekinin ilgi eki görevinde kullanımının fonksiyonellik ile ilgili olması durumunda, ekin çok daha geniş Türk kitlelerine yayılıp varlığını sürdürmesi gerekmektedir; fakat bu kullanım varlığını Çağataycaya kadar belli başlı durumlarda muhafaza etmiş, bazı çağdaş lehçelerde kalıplaşarak korunmuştur. Janos Eckmann, Çağatayca El Kitabı adlı eserinde bu durumu şu şekilde aktarmaktadır: Bazen -ning / -ning yerine, bugünkü bazı Özbek şivelerindeki gibi, -nı / -ni ekinin kullanıldığı görülür: Mesela, Efrasiyab-nı oğlu (Efrasiyab'ın oğlu) N. Quatr. 53:11, bir kurgavul-nı iskenesi (bir sülün butu) B 2b:1, yıglamakıng-nı sebebi ((senin) ağlamanın sebebi) H 57b:5 (Eckmann, 1988: 57). Eckmann da bu ekin kullanım sahasına böylelikle değinmiştir. Özdemir de bahsi geçen ekin etkin ve yaygın kullanımdan düştüğüne değinmiştir. *+(n)Ing* veya *+(n)In* şekillerinin dışında kalan diğer ilgi durum ekleri (*+nI*, *+(I)n*, *+Ig*), zamanla ya tamamen ya da birkaç lehçe istisnası ile kullanımdan düşmüşlerdir (2017: 160). Ekin geniş kitlelere yayılmayarak kullanımdan düşmesi fonksiyonellik iddiasını çürüten bir başka örnektir. Eckmann'dan da aktarıldığı gibi kısıtlı alanda belli şartlarda kullanılan bir ekin sadece fonksiyonel olarak ortaya çıkması akla yatkın değildir.

Osman Mert ise, *+nI* ekinin oluşumundan şöyle bahsetmiştir: Arkaik iyelik 3. şahıs eki *+/n/nin /+I/* ekiyle birlikte oldukça fazla kullanımı sebebiyle Türkçe'nin tarih seyri içinde

bu ekle zaman zaman birleştiği (+[n]I<+n//+I/), işaret zamirlerinin, dönüşlülük zamirlerinin ve iyesi 3. şahıslardan farklı nesnelere /+nI/ ekiyle kullanıldığı da görülür. İyesi 3. şahıslardan farklı nesnelere /+nI/ ekiyle kullanımına daha ziyade Doğu Türkçesinde rastlanmaktadır (2019, Alyılmaz 1999'dan).

Mert de Alyılmaz'a dayanarak bu ekin bir arkaik iyelik 3. şahıs ekiyle ilgili olduğunu aktarmıştır. Ancak bu savın doğruluğu oldukça belirsizdir. Bunun yanı sıra Özdemir'in konuya yaklaşımı şu şekilde olmuştur: -nI ilgi durum eki Çuvaşça -nI aitlik ekine de temel teşkil etmiş olabilecek kadar eski bir ilgi durum ekidir (2019: 162). Bu ek mevcut yazılı kaynaklardaki kullanımından önce daha yaygın kullanılmış bir ilgi eki olmalıdır. Çünkü yazılı kaynaklarda belli kalıplarda kısıtlı alanlarda kullanılması kullanım alanının daraldığını göstermektedir. Kök-Türkçede kullanılan ilgi ekiyle belirtme eki olan +In ve +nI'nın köken birliği gibi bir ilişkisi olmalıdır. Ancak bu konu kendi başına farklı bir çalışmanın ve Altayistik alanının konusudur. Yine bu durumla ilgili Talat Tekin'in çalışmasına bakılabilir (2013: 157-162).

“anı üçün” gibi ifadelerde bahsi geçen ekin kullanılmasının nedenine gelindiğinde iki ünlünün (ı ve ü ünlülerinin) yan yana gelmesi nedeniyle işlevsellikten epeyce uzak olduğu açıkça görülmektedir. Ekin arkaik bir iyelik ekinde kaynaklanmış eskicil bir ilgi eki olmasına istinaden kimi yapılar ve lehçelerde saklandığı sonucuna varılabilir.

Munı tag körü tükadip ögirü savinü balinglap oduntılar (HTB, 312).

Anı teg me devlet özüm yolunur (KB,662).

Tiler erdim emdi sini teg kişi (KB,752).

Bizni birle karmadıng (AY,620/3).

Saray karşı yir suv sini birle yok (KB,3439).

Anı üze barça tapıntaçı bolsunlar (AY, 120/22) (Karahana, 1996: 605-606).

Günümüzde Kırgız Türkçesinde *anday* “onun gibi”, *munday* “bunun gibi”, *meni menen* “benim ile”, *seni menen* “senin ile”, *anı menen* “onun ile” gibi örneklerde kalıplaşarak +nI ekinin saklandığı görülmektedir. Bahsi geçen yapılardaki +nI ekinin varlığı onun fonksiyonelliğine kanıt niteliği taşımamaktadır. Yalnızca ilgi görevi taşıdığı bir dönemde kalıplaştığını göstermektedir.

2. “bizinge” Kalıbı

Yazıtlarda yönelme ile bulunma-ayırılma eklerini alan I. ve II. şahıs zamirleri karşımıza şu biçimde çıkmaktadır:

... (a)lp er : biz(i)nge : tegmiş erti ... (KT D40) (... *cesur erler bize hücum etmişlerdi...*) (Tekin, 2014: 34-35).

... bilm(e)dükin : üç(ü)n : biz(i)nge : y(a)ng(ı)ltukin : y(a)z(ı)ntukin : üç(ü)n : k(a)g(a)nı : ölti... (BK D16) (*Bilgisizliği yüzünden, bize karşı hatalı hareket ettiğinden, hakanları öldü.*) (Tekin, 2014: 56-57).

Gabain, I. Ve II. çokluk kişi zamirlerinde gördüğümüz bu tabloyu şu şekilde ifade etmiştir: Datifin art ünlülü şekli yoktur. Yalnızca Yenisey Yazıtlarında sıkça karşılaşılan sapmalarda isimlerdeki gibi +kä eki doğrudan nominatife eklenir: biz+kä. Bunun dışında yapı daima zamir

köküne uyar: biz(i)ñä, siz(i)ñä, sizinä (2013: 137). Çalışmada bu konu ne yazık ki yeterince ele alınmamış ve kullanımın nedenlerine bir açıklama getirilmemiştir.

Talat Tekin ise konuya şu şekilde açıklama yapmıştır: Türkçedeki {-I(n)} ilgi ekindeki n'nin nazallaşması kolayca açıklanabilir: Hiç kuşku yok ki, arkaik yönelme durumundaki şekiller biziñä “bize” ve siziñä “size”, *biziñ-gä ve *siziñ-gä biçimleri vasıtasıyla eski ve orijinal *bizin-kä ve *sizin-kä şekillerine dayanır. Bu gibi şekillerdeki n'nin nazallaşmasından sonra, kendinden önceki bağlayıcı ünlü ile birlikte ilgi ekinin yeni şekli bu tür şekillerden türetilmiş ve {-Iñ} olarak genelleştirilmiş olmalıdır. Örneğin: meniñ, sen-iñ, an-iñ, biz-iñ, siz-iñ, äb-iñ, bäg-iñ vb. (2013: 160). Genel olarak zamirle hâl eki arasındaki “n” sesinin bir ilgi hâliyle bağlantılı olduğu kanısı hâkimdir.

Özdemir ise şu şekilde bir ifade getirmiştir: *I. ve II. şahıs zamirlerindeki bu görüntü ilk Türkçede ilgi eki almış şu şekli tasarlamamızı mümkün kılar*: ‘Benim yer’ anlamındaki me-n ka > me-n ga > meña > maña. Kök hecede gerçekleşen kalınlaşma, nazallaşmayla kaynaşan şekiller için gerileyici bir benzeşmenin eseridir denilebilir. Bu arada bu ve benzeri durumlarda kullanılan ilgi ekinin kullanım sıklığı, bu sesin (n), zamirin bünyesinde sabitleşmesine sebep olmuş olmalı. Öyle ki ilgi eki nazallaşmasını tamamlayıp -Iñ şeklinde kullanım alanına girdiğinde katmerli çekime sebep olacak kullanımda da bir ek yığılmasının (*me-n-iñ ka > *meniñka) yaşanmış olabileceği bu suretle ileri sürülebilir (2015: 134). Ayrıca Özdemir, zamir n'sinin işlevini kaybetmiş bir ilgi hâli eki olduğunu da söylemiştir.

Bu açıklamaların aksine ise Sultanzade, Nazal ünlünün üzerine ünsüzle başlayan ek getirildiğinde aralarında bir n sesi duyulması, fonetik olarak normal hadisedir. Meselâ, başıdan kelimesinde /ı/ sesini nazal olarak telâffuz edersek, dinleyiciler veya dinleyicilerin büyük çoğunluğu bunu başından gibi algılayacaktır (2014: 99) diyerek ve bu örnekle birlikte zamir n'sini bir ses olayının sonucu olarak açıklamıştır. Elbette ki, zamir n'sinin ortaya çıkışı başka bir çalışmanın konusudur. Ancak yine de zamir n'sinin bir ses olayı olduğu iddiası bu çalışmada incelenen kalıpta kullanan “n” sesini de ilgilendirmektedir.

Tekin'in değindiği, *bizinge* ve *bizinte* kalıplarında görülen n'nin ilgi hâli görevindeyken yönelme ve bulunma-ayrılma hâli ekleriyle çekimlenerek kalıplaşması mümkün görünmemektedir. Bu öncelikle dilin gelişim mantığına aykırıdır. Dil yalınlığı ve kolaylığı temel olarak ilerleyen bir yapıdır. Nominatif hâldeki kişi zamirlerine doğrudan saf hâl eklerini eklemek ilkel sayılabilecek bir dönemdeki bir dil için daha basit ve kolay bir yol iken, başka bir yol tercih ediliyorsa bunun da başka nedenleri olmalıdır. Yapılan açıklamalar zamirle hâl eki arasına getirilen “n” sesinin getirilme sebebine yeterli bir açıklama getirmemektedir.

Öncelikle bu kalıplarda kullanılan “n” arkaik bir ilgi eki değil, zamir n'sidir. Çünkü açıkça görüldüğü üzere ilgi ekinin üzerine yönelme hâl ekinin getirilmesinin bir nedeni ve mantığı yoktur. Zamir n'sinin burada kullanımıysa bir ses olayıyla alakalıdır. Bu durum ünsüzlerin uyumsuzluğuyla bağlantılı olmalıdır. Yumuşak bir ünsüz olan “z” ünsüzünden sonra gelen +kA yönelme hâli ekinin “k” ünsüzü sert bir ünsüz olarak uyumsuzdur. Telaffuzu zorlaştıran bu durumu aşmanın birkaç yolu vardır: İlki, Kök-Türk metinlerinde görülen yönelme hâli ekinin önce bir yardımcı ses getirilmesi, ikincisi zamire doğrudan eklenen +kA yönelme hâl ekinin sert ünsüzü olan “k” sesinin yumuşak bir ünsüz olan “g” ile değiştirilip “z” yumuşak ünsüzü ile uyumlu bir hâle getirilmesidir. Bugün pek

çok Türk lehçesinde bu durum bu şekilde teşekkül etmiştir (Kırg. *sizge*), sonrasında kimi lehçelerde bu “g” sesi de düşmüştür (T.Trk. *size*). Yönelme hâli için açıklanan bu durum bulunma-ayrılma hâli eki olan +tA için de geçerlidir. Bu yapıların Kutadgu Bilig’de karşılaşılan benzer örnekler ise bu yapıların kalıntısından başka bir şey olmamalıdır. Öyle ki 3. şahıs eklerinden sonra getirilen +nga yönelme hâli ekinin de bu yapının ek olarak kalıplaşmış bir formu olması ihtimali mevcuttur; fakat ayriyeten ele alınması gereken bir husustur.

Öyleyse bu yapı şu şekilde ayrılmalıdır: *bizinge* < *biz* + (*i*)*n* + *ke*. I. ve II. çokluk kişi zamirlerine yönelme ve bulunma-ayrılma hâli eki yalın hâlde değil, araya bir yardımcı sesin getirilmesiyle kurulmuştur. Ancak yönelme hâli eki alanlar zamanla “k” sert ünsüzünün yumuşaması ve “n” ile etkileşime geçmesiyle nazallaşmıştır. Zamirlerin çekimlenmiş hâllerini Gabain şöyle vermiştir:

1. Çoğul Şahıs

Nom. biz

Gen. biziñ (genellikle böyle), bizniñ (daha sonra, Türkçe Turfan Metinleri VII’de)

Dat. bizkä (Yenisey), biz(i)ñä, bizniñä (genellikle böyle)

Akk. bizni

Lok. biz(i)ntä (Tonyukuk), bizintä (M I 33,20), biznidä (Suvarnaprabhāsa 611,1)

Ayrıca: biznitäğ (Analitik Dizin) “bizim gibi”, bizni ara (M I 10,2) “bizim aramızda”

2. Çoğul Şahıs

Nom. siz, sizlär (sonuncusu birçok kimse için, nezaket sözü olarak değil)

Gen. siz(i)ñ, siziñ (genellikle böyle), sizn(i)ñ (M I 10,11), sizlärniñ

Dat. siz(i)ñä, siziñä (genellikle böyle), s(i)zä (Yenisey), sizlärkä, sizlärniñä

Akk. sizni, sizlärni

Lok. sizintä (M I 10,5), siznidä (çoğunlukla böyle), sizdä (Yenisey), sizlärädä (sıkça)

Abl. siznidin (Ht VII 1803) (2013: 134).

Sonuç

“anı için” ifadesinde zamirden önce ilgi görevinde kullanılan +nI Kök-Türkçede genel olarak belirtme görevinde kullanılmakla birlikte bu örnekte olduğu gibi ilgi görevini de üstlenmektedir. Bu durum zamir n’si olarak adlandırılan “n” sesini de içine alarak arkaik bir ilgi ekiyle ilgili olmalıdır. Ancak zamir n’si ve kökeni ile ilgili husus detaylıca ayriyeten incelenmelidir. Çalışmanın konusu olan ilk kalıptaki kullanım ise basit bir işlevsellikten ziyade saklanmış bir arkaik yapıdır. Edatlarla kurulan yapılarda ise bu arkaik ilgi ekine başvurulmuştur. Kimi çağdaş Türk lehçelerinde kalıp olarak kullanılmakta ve başka ifadelerde ilgi görevinde kullanılmamaktadır.

“bizinge, bizinte, sizinge, sizinte” kalıplarında kullanılan ek arkaik bir ilgi eki değil, zamir n’sidir. Birçok bahsi geçen iddiasının aksine, yapı eskiden kalıplaşmış arkaik ilgi hâli ekine getirilen yönelme hâli ile kaynaşmanın bir sonucu değildir. Zira böyle bir kalıplaşma olsa tüm kişi zamirlerine hâl ekleri getirilirken kullanılması gerekmektedir. Ayrıca kendine daha geniş kitlelerde

kullanım alanları bulmalıydı. Zamir *n*'sinin kökeninin arkaik bir ilgi hâli eki olması bu sorunu açıklamayacağı bilinmelidir. Yapıların arkaik bir ilgi ekiyle kalıplaştığını kanıtlayan tam bir delil mevcut değildir. Burada basitçe fonetik bir ihtiyacı karşılamak için kullanılmıştır. Aradaki bu yardımcı sese (zamir *n*'sine) bir ünsüz uyumsuzluğunu gidermek için ihtiyaç doğmuştur. Bu durum zamir *n*'sinin arkaik bir ilgi ekinin ürünü olduğunu göstermemekle birlikte, spesifik olarak örneklik de etmemektedir.

Kaynaklar

- Gabain, Annemarie von (2013). "Eski Türkçede Zamirler". Akçalı B. (çev.). Belleten, 61/1, 131-142.
- Başdaş, Cahit (2014). "Türkçede Üçüncü Şahıs İyelik Eki ve Zamir N'si". The Journal of Academic Social Science Studies, 30, 147-161.
- Demirci, Kerim (2007). "Türkçedeki Hal Eki Nöbetleşmeleri Üzerine". Karaman Dil-Kültür ve Sanat Dergisi, 126-139.
- Eckmann, Janos (1988). *Çağatayca El Kitabı*. Çev. Günay Karaağaç. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Ercilasun, A. Bican (2015). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ.
- Ercilasun, A. Bican (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. Ankara: Dergah.
- Erdal, Marcel (2014). "Eski Türk Yazısı Yazmaları ve Gramer Özellikleri". Eski Türkçeden Çağdaş Uygurcaya Mirsultan Osman'ın Doğumunun 85. Yılına Armağan, 1-16.
- Karahan, Leyla (1996). "Yükleme (Accusative) ve İlgi (Genetive) Hal Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler". 3.Uluslararası Türk Dil Kurultayı-1996, Bildiriler, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (3. Baskı). Ankara: TDK.
- Korkmaz, Zeynep (1962). "uçun ~ üçün ~ için vb. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine". Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 9, 31-35. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/38170/440921> adresinden erişildi.
- Mert, Osman (2019). "Kutadgu Bilig'de Nesneyi Karşılaman Kavram İşaretleri İle Eylemler Arasındaki Sentaktik İlişkiyi Sağlayan Dışa Dönük Görevli Dil Öğeleri". Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi. 4 (2), 431-445.
- Ölmez, Mehmet (2011). "Eski Türk Yazıtları ve Sonrası". Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290 Yılı (720-2010), 453-458.
- Özdemir, Hakan (2017). "Eski Türkçede İlgi ve Belirtme Durum Ekleri Üzerine" Adlı Makalede Bir Düzenleme". Journal of Turkish Language and Literature, 3/2, 155-168.

Özdemir, Hakan (2019). “Eski Türk Yazıtlarında (Tonyukuk, Köl Tegin, Bilge Kağan, Ongi, Küli Çor) İlgi Durum Eklerinin Kullanımları ve Kökenleri Üzerine”. *Karadeniz Araştırmaları*. XVI/61: 154-165.

Özdemir, Hakan (2014), “III. Teklik Kişi İyelik Eki +(s)I ve Zamir n’si Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi”. *Dil Araştırmaları*, Bahar, Sayı:14, 137-145.

Özkan, Nevzat (2001). “Hal Ekleri Kalıplaşmaları ve Sebepleri Üzerinde Bir Değerlendirme”. *İlmi Araştırmalar*, 12, 153-165.

Sultanzade, Vügar (2014). “Zamir n’sinin Kaynağı Hakkında”. *Dil Araştırmaları*, 15, 95-104.

Tekin, Talat (1998). *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg.

Tekin, Talat (2014). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, Talat (2013). “Türkçe İlgi Hâli Ekinin Kökeni Üzerine”. Çev. Gökçen Bilgin. *Dil Araştırmaları*, 13, 157-162.

Ünal, Orçun (2019). “Türkçe Üçüncü İyelik Şahıs Ekinin ve Pronominal /N/ Sesinin Kökeni Üzerine”. *TAED*, 64, 47-69.